

Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej

Diachronic elements in the synchronic description of Estonian nominal flexion

Robert Bielecki

INSTYTUT JĘZYKOZNAWSTWA, UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA
AL. NIEPODLEGŁOŚCI 4, 61-874 POZNAŃ

robertbi@amu.edu.pl

Abstract

The present paper aims to demonstrate the synchronic inadequacy for the description of modern Estonian nominal flexion of such notions as: (i) *lõpumuuus*, *lõpuvaheldus* ‘alternation of final sound(s) (of the stem of a word)’, and (ii) *astmevaheldus* ‘gradation’ in the shape proposed by Estonian linguists. The first seems to be founded only on diachronic relations resulting from the vanishing of final sound(s) of the stem of the historical Nom Sg and historical endings of Gen Sg (*-n), Acc Sg (*-m) and partially Part Sg (*-ta, *-tä). According to the approach discussed in the present paper, this notion is not relevant to contemporary Estonian. Its existence in Estonian linguistics interferes with the recognition of new endings of Gen Sg, (Acc Sg) and partially Part Sg, which seem to have originated because of the aforementioned changes, taking some substance from primarily non-functional final sound(s) of the historical Nom Sg. The meaning of the notion of *astmevaheldus* ‘gradation’, on the other hand, seems to be subject to constant restriction in modern Estonian linguistics in order not to exceed the scope of its quantitative and distributive historical properties. However its new functional burden, which consists in distinguishing between certain grammatical meanings like Gen Sg (for example *lõpu* ‘of the end’) and Part Sg (for example *lõppu* ‘the end’), and its substantial manifestations based primarily on quantitative distinctions (for example /p/ vs. /pp/) makes it equivalent to certain phenomena which are not classed as gradation from the diachronic point of view (for example, historical gemination in short forms of Illat Sg, such as *jökke* ‘to the river’). In the present paper I propose expanding the

meaning of the notion of *astmevaheldus* 'gradation'. Such expansion seems to be conditioned in contemporary Estonian by the substantial and functional homogeneity of phenomena which are and are not classed as *astmevaheldus* from the diachronic point of view. In the present approach *astmevaheldus* is a ternary opposition in Estonian.

1 Wstęp

Zgodnie z myślą sformułowaną przez Ferdynanda de Saussure'a, językoznawstwo synchroniczne powinno zajmować się związkami łączącymi jednostki językowe dostrzegane przez użytkowników języka współistniejących w pewnych mniejszych lub większych (w zależności od tempa ewolucji języka) ramach czasowych. Związki łączące jednostki językowe niejednoczesne w jego rozwoju historycznym już w taki sam sposób odbierane z natury rzeczy być nie mogą. Nie tworzą one bowiem funkcjonalnej całości umożliwiającej komunikację (Saussure 2002: 122). Synchronia zatem, zajmująca się tym pierwszym typem związków, powinna być z pełną konsekwencją oddzielana do diachronii. Innymi słowy, w synchronicznym opisie językoznawcy powinni unikać uwzględniania opisu relacji łączących jednostki należące do różnych epok oraz rzutowania ich na stosunki pomiędzy jednostkami synchronicznymi. Imperatyw oddzielania synchronii od diachronii choć wydaje się dość jasny co do swojej istoty, to jednak jego przestrzeganie w praktyce nie zawsze jest łatwe. Funkcjonalność pewnych jednostek językowych oraz łączących je relacji może z biegiem czasu zmniejszać się lub zwiększać, zmieniać swą naturę lub nawet całkowicie wygasać. Proces ten najprawdopodobniej nie zatrzymuje się ani na chwilę, toteż nie wydaje się dziwne, iż uchwycenie jednego z jego stadiów oraz powiązanie go z innymi faktami synchronicznymi to zadanie dość trudne. Język w każdym swoim stanie synchronicznym jest niejako zmuszony do zagospodarowania spuścizny po poprzedzającym go innym stanie synchronicznym. Zaszłość historyczna może wydawać się w pewnym etapie rozwoju języka bardziej jaskrawa, nierzadko ze względu na swe mocne osadzenie w dotychczasowym dyskursie językoznawczym, od zastępującej ją innowacji, przez co ta pierwsza rości sobie niesłusznie prawo do zajmowania miejsca w opisie synchronicznym usuwając w cień istniejącą już nową jakość.

W niniejszym artykule pragnąłbym poddać pod dyskusję dwa zjawiska języka estońskiego: (i) *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus*, które należy rozumieć jako 'wygłosowa alternacja tematyczna', oraz (ii) *astmevaheldus* 'zmiana stopnia'. Oba zjawiska w przyjmowanym przez językoznawców estońskich kształcie zgodnie z proponowanym tu podejściem nie należą już do zjawisk relewantnych dla dzisiejszego języka estońskiego.

2 *Lõpumuutus, lõpuvaheldus* ‘Wygłosowa alternacja tematyczna’

Powszechnie znanym diachronicznemu językoznawstwu bałto-fińskiemu faktem jest zanik samogłosek wygłosowych w mianowniku liczby pojedynczej, który dotknął język estoński w nieporównywalnie większym stopniu niż na przykład blisko z nim spokrewniony język fiński (por. Vaigla 1933: 47-48, Kettunen 1962: 168-174, Hakulinen 1979: 35-36). Porównaj:

język fiński	język estoński
<i>asia</i> ‘rzecz’	<i>asi</i> ‘rzecz’
<i>heinä</i> ‘siano’	<i>hein</i> ‘siano’
<i>oksa</i> ‘gałąź’	<i>oks</i> ‘gałąź’
<i>siili</i> ‘jeź’	<i>siil</i> ‘jeź’

Zanik ten nie był jednak w języku estońskim całkowity. Samogłoski te przetrwały we względnie niezmienionej formie do dnia dzisiejszego w innych formach przypadkowych, np. w elativusie, którego końcówka w języku fińskim przyjmuje formę *-sta/-stä*, w estońskim natomiast zgodnie z estońskimi gramatykami: *-st*:

język fiński	język estoński
<i>asia/sta</i> ‘z rzeczy’	<i>asja/st</i> ‘z rzeczy’
<i>heinä/stä</i> ‘z siana’	<i>heina/st</i> ‘z siana’
<i>oksa/sta</i> ‘z gałęzi’	<i>oksa/st</i> ‘z gałęzi’
<i>siili/stä</i> ‘z jeża’	<i>siili/st</i> ‘z jeża’

Samogłoski te oparły się zanikowi także w genetivusie, partitivusie oraz nieuznawanemu przez sporą część językoznawców estońskich accusativusie liczby pojedynczej (Alvre 1989: 178-184, por. Bielecki 2006: 19-22). Jednak w formach tych trzech przypadków zanikły z kolei wcześniejsze końcówki genetivusa **-n*, accusativusa **-m* całkowicie, tzn. we wszystkich słowach bez wyjątku, oraz końcówka partitivusa **-ta/*-tä* tylko w części słów, choć interesująca nas grupa jest dość liczna. W wyniku procesu tego elementem, który odróżnia mianownik od wymienionych przed chwilą przypadków, jest owa wygłosowa samogłoska, która w mianowniku już nie występuje. Porównajmy formy partitivusa liczby pojedynczej w języku fińskim, w którym historyczna końcówka zachowała się w nieznacznie zmienionej formie, oraz formy tegoż przypadku tej samej liczby w języku estońskim, w którym uległa ona zanikowi:

język fiński	język estoński
<i>asia/a</i> ‘rzecz, rzeczy’ ¹	<i>asja</i> ‘rzecz, rzeczy’
<i>heinä/ä</i> ‘siano, siana’	<i>heina</i> ‘siano, siana’
<i>oksa/a</i> ‘gałąź, gałęzi’	<i>oksa</i> ‘gałąź, gałęzi’
<i>siili/ä</i> ‘jeża’	<i>siili</i> ‘jeża’

Fakt ten jest opisywany przez gramatyków estońskich jako tzw. *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus* czyli ‘wygłosowa alternacja tematyczna’ (Erelt et al. 1995: 172-173, Erelt et al. 2000: 168-178). W ramach tego typu podejścia temat mianownika liczby pojedynczej ulega opisanej zmianie (alternacji) i przekształca się w temat pozostałych przypadków, np. temat *siil* ‘jeż’ poprzez dołączenie *-i* ulega transformacji do tematu formy dopełniacza, partitivusa (oraz accusativusa) liczby pojedynczej *siili* ‘jeża’. W formach tych nie jest wyróżniana końcówka, która by te znaczenia gramatyczne przenosiła. Zależność tę można zobrazować w następujący sposób: *siili/∅*, gdzie $\emptyset$ to morfem zerowy. Znaczenia genetywności, partytywności (oraz accusatywności) przenoszone są przez temat typu *siili-*, który można by interpretować jako morfem leksykalno-gramatyczny. Do tematu typu *siili-* z kolei mogą być dołączane inne końcówki, jak np. wspomniana końcówka elativusa *-st*: *siili/st* ‘z jeża’. Wobec tego wydaje się uzasadnione łączenie analizowanego pojęcia *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus* z pojęciem poliallomorficzności morfemów czyli ich wielopostaciowości. Tak rozumiana wydłosowa alternacja tematyczna opisuje bowiem, jak takie allomorfy uzyskiwać. *Siil-* oraz *siili-* to allomorfy jednego morfemu. Obostrzenia co do zasięgu tzw. *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus* jednoznacznie wyrażane przez gramatyków estońskich przeczą jednak takiej interpretacji. Jeżeli bowiem wydłos tematu wyrazu w derywowanej formie fleksyjnej ulega zmianie, ale tematowi temu nie można by przypisać niesienia innych znaczeń gramatycznych niż tematowi wyjściowemu, ponieważ funkcją tą obarczone są końcówki fleksyjne łączące się z nim, to zmiana taka, co zaskakujące, nie jest już interpretowana jako tzw. wydłosowa alternacja tematyczna, np.:

<i>voodi</i>	+	<i>i</i>	<i>d</i>	→	<i>voode/i/d</i>
Nom Sg		Pl	Part		Part Pl
‘łóżko’					‘łóżka, łózek’
<i>maa</i>	+	<i>i</i>	<i>d</i>	→	<i>ma/i/d</i>
Nom Sg		Pl	Part		Part Pl
‘ziemia’					‘ziemie, ziemi’

W temacie typu *voode-*, w którym wydłosowa samogłoska tematyczna jest inna niż w temacie typu *voodi-*, oraz w temacie typu *ma-*, w którym

¹ Formy partitivusa trudno jednoznacznie przetłumaczyć na język polski. Jego najczęstszymi odpowiednikami translatorskimi w języku polskim są biernik i dopełniacz.

wygłosowa samogłoska tematyczna jest krótsza niż w temacie typu *maa-*, zgodnie z tym, co czytamy w gramatykach estońskich, do zmiany takiej nie doszło. Oboczność typu *siil-* vs. *siili-* jest zupełnie inaczej traktowana niż oboczność typu *voodi-* vs. *voode-* czy też *maa-* vs. *ma-*. Unaocznione rozchwianie interpretacyjne zostało prawdopodobnie spowodowane przez niedopuszczalne mieszanie diachronii z synchronią. Zanik wygłosowych samogłosek w mianowniku liczby pojedynczej oraz zanik historycznych końcówek genitivusa, accusativusa oraz częściowo partitivusa musiał spowodować dramatyczne zmiany w systemie języka estońskiego. Zadaniem językoznawstwa synchronicznego jest niesprzeczne zinterpretowanie następstw tych wydarzeń poprzez umieszczenie ich w funkcjonującym systemie językowym. Moim zdaniem opozycja pomiędzy formami typu *siil-*, *siili-*, z jednej strony, oraz *voodi-*, *voode-* czy też *maa-*, *ma-*, z drugiej strony, jest rzeczywiście opozycją jakościową, jak chcą tego najprawdopodobniej językoznawcy estońscy odróżniając tzw. *lõpumuuutus*, *lõpuvaheldus* od innych wygłosowych alternacji głoskowych. Jednak moja interpretacja jest zgoła inna. Jak już zasygnalizowano, omawiane zjawisko tzw. wygłosowej alternacji tematycznej dotyczy tylko tych oboczności tematycznych, które idą w parze z wytworzeniem konstruktu niosącego w sobie inne znaczenia gramatyczne niż forma wyjściowa. Dołączenie *-i* do *siil* ‘jeź’ daje w rezultacie formy o innym znaczeniu gramatycznym. Zastąpienie *-i* przez *-e* w wyrazie *voodi* ‘łóżko’ czy też skrócenie *-aa* do *-a* w wyrazie *maa* ‘ziemia’ jest tylko zjawiskiem towarzyszącym zmianie znaczenia gramatycznego, które wydaje się być przenoszone przez inne morfemy. Do formy typu *siili-* już dołączać niczego nie trzeba, by ta niosła pożądane znaczenia gramatyczne. Trudno się zatem zgodzić z podejściem, iż nośnikiem znaczenia genetywności, częściowo partytywności (i accusatywności) liczby pojedynczej w dzisiejszym języku estońskim jest morfem zerowy $-\emptyset$, który łączy się z tematem zawierającym samogłoskę, która w wyniku rozwoju historycznego zanikła w formach mianownika liczby pojedynczej. Zależności te oddawałyby następujące fragmentaryczne paradygmaty:

	‘rzec’	‘siano’	‘gałąź’	‘jeź’
Nom Sg	asi/ $\emptyset$	hein/ $\emptyset$	oks/ $\emptyset$	siil/ $\emptyset$
Gen Sg	asja/ $\emptyset$	heina/ $\emptyset$	oksa/ $\emptyset$	siili/ $\emptyset$
Part Sg	asja/ $\emptyset$	heina/ $\emptyset$	oksa/ $\emptyset$	siili/ $\emptyset$
Elat Sg	asja/st	heina/st	oksa/st	siili/st

O ile porównanie paradygmatyczne pomiędzy formami genitivusa, częściowo partitivusa (i accusativusa) a np. formą elativusa liczby pojedynczej uzasadnia podział na morfemy typu *siili/ $\emptyset$* oraz *siili/st*, gdzie *siili-* jako maksymalna część wspólna obu porównywanych wyrazów niesie znaczenie leksykalne, a znaczenia gramatyczne genetywności i elatywności są niesione odpowiednio przez morfemy $-\emptyset$ i *-st*, to porównanie paradygmatyczne pomiędzy formami nominativusa a genitivusa,

częściowo partitivusa (i accusativusa) z kolei takiej delimitacji całkowicie zaprzecza. Porównując formy *siil* i *siili* stwierdzamy, iż maksymalną częścią wspólną jest *siil-* niosące znaczenie leksykalne. Znaczenie gramatyczne nominatywności niesie tutaj morfem zerowy $-\emptyset$, a genetywności, partytywności (i accusatywności) głoska *-i* będąca manifestacją morfemu, który wyłonił się w dzisiejszym języku estońskim jako reinterpretacja częściowego zaniku wygłosowych samogłosek mianownika liczby pojedynczej oraz całkowitego zaniku końcówek genetyvusa i accusativusa oraz częściowego partitivusa. Granica pomiędzy morfemami uległa przesunięciu. Nowy morfem gramatyczny powstał z części substancji należącej wcześniej do morfemu leksykalnego. Powinniśmy całkowicie porzucić naszą wiedzę o pochodzeniu tych nowych końcówek poprzez nieuwzględnianie jej w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej, ponieważ stanowią one już nową jakość. Jakość, której język estoński nadał obecnie znaczne obciążenie funkcjonalne, pomimo tego iż jej budulcem są niefunkcjonalne wcześniej wygłosowe samogłoski mianownika liczby pojedynczej. Moim zdaniem przedstawiony zasięg znaczeniowy takich synonimicznych pojęć jak *lõpumuutus* i *lõpuvaheldus* tę historyczną wiedzę implicite uwzględnia w synchronicznym opisie dzisiejszego języka estońskiego, co starałem się powyżej uzasadnić.

Przedstawiona koncepcja pociąga za sobą nieuchronnie pewne konsekwencje, których powinniśmy być całkowicie świadomi. Skoro fakty synchroniczne w dzisiejszym języku estońskim wydają się przemawiać za następującą delimitacją morfologiczną: *asj/a*, *hein/a*, *oks/a*, *siil/i* itd., gdzie oddzielone samogłoski to morfemy gramatyczne niosące znaczenia genetywności, (accusatywności) i częściowo partytywności liczby pojedynczej, to w formach np. elativusa liczby pojedynczej granica pomiędzy morfemem leksykalnym a gramatycznym powinna przebiegać w konsekwencji w następujący sposób: *asj/ast*, *hein/ast*, *oks/ast*, *siil/ist* itd. Czymże bowiem byłyby w świetle takiego podejścia wytłuszczone samogłoski, jeżeli delimitacja ta miałaby tradycyjny przebieg: *asja/st*, *heina/st*, *oksa/st*, *siili/st*? Nie wolno zapominać, że samogłoski te zostały zinterpretowane jako końcówki a nie część tematu. Forma *siilist* na przykład nie niesie bowiem dwóch znaczeń przypadkowych: genetywności i elatywności. Niesie ona tylko jedno znaczenie przypadkowe: elatywności. Wydaje się zatem, iż zanik wygłosowych samogłosek mianownika liczby pojedynczej (wraz z całkowitym zanikiem wspomnianych końcówek **-n* i **-m* oraz częściowym końcówki **-ta/*-tä*) nie tylko doprowadził do powstania nowych końcówek genetyvusa, (accusativusa) i częściowo partitivusa liczby pojedynczej, lecz także doprowadził do rozmnożenia allomorfów morfemu niosącego np. znaczenie elatywności: *-ast*, *-ist*, *-est*, *-ust* itd. i innych. Podejściu takiemu można natychmiast zarzucić mnożenie bytów, które są niepotrzebne.

Poniżej postaram się w skrócie zinterpretować sposób, w jaki estoński system językowy przebudował się po omawianej zmianie oraz wykazać, iż towarzyszące jej rozmnożenie ilości allomorfów niektórych morfemów

Robert Bielecki: Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej

gramatycznych (jak np. elativusa liczby pojedynczej) niekoniecznie należy utożsamiać ze wzrostem ilości zdań potrzebnych do opisu tego systemu a więc ze stopniem jego skomplikowania. W moim przekonaniu podejście takie nie tylko uwzględnia zależności synchroniczne bez odwoływania się do diachronii, lecz także znacznie upraszcza opis fleksji nominalnej w języku estońskim w porównaniu z tym, co oferowane jest przez gramatyki estońskie czy też podręczniki do nauki tego języka jako obcego. Koncepcja ta nosi więc znamiona metody implementowalnej glottodydaktycznie. Jej szczegółową analizą ilościową zajmiemy się przy najbliższej nadarzającej się okazji, ponieważ przekraczałyby ona znacznie ramy niniejszego artykułu.

Zadaniem gramatyki flektologicznej jest opis wszelkich zjawisk fleksyjnych rozgrywających się w analizowanym języku. Jednym z zadań stojących przed taką gramatyką jest umożliwienie konstruowania w jednoznaczny i niesprzeczny sposób nierodzimego użytkownikowi języka żądanych form fleksyjnych bez konieczności każdorazowego odwoływania się do wiedzy użytkowników rodzimych. Na podstawie sformułowanych w jej ramach reguł zainteresowany powinien umieć utworzyć między innymi następujący szereg wyrazów języka estońskiego reprezentujący manifestację takich relewantnych dla tego języka znaczeń przypadkowych jak: nominatywność, genetywność, partytywność, (accusatywność), illatywność, inessywność, elatywność, allatywność, adessywność, ablatywność, translatywność, terminatywność, essywność, abessywność, comitatywność w połączeniu z takimi znaczeniami jak pojedynczość (formy do średnika) i mnogość (formy po średniku):

siil, siili, siili, (siili // siil), siili // siilisse, siilis, siilist, siilile, siilil, siililt, siiliks, siilini, siilina, siilita, siiliga; siilid, siilide, siile // siilid, (siilid), siilidesse, siilides, siilidest, siilidele, siilidel, siilidelt, siilideks, siilideni, siilidena, siilideta, siilidega.

W opisie zobrazowanego powyżej fragmentu rzeczywistości językowej wydaje się wysoce pożądane wyłonienie spośród tak licznych zbioru jego reprezentanta lub ewentualnie reprezentantów, przy czym należy wyraźnie zaakcentować, iż ich liczba nie powinna być równa liczebności całego przedstawionego zbioru, ponieważ opis taki traciłby cechy ogólności a jego przynależność do gramatyki stałaby się sprawą wątpliwą. W reprezentancie takim (lub reprezentantach) zwanym przez gramatyki tradycyjne formą podstawową lub w podejściach bardziej sformalizowanych flektorem (por. Bańczerowski 1999: 39-44) powinna być zakodowana cała wiedza na temat wszelkich własności relewantnych dla fleksji, które ujawniają się w paradygmacie stanowiącym w podejściu takim niejako rozwinięcie formy podstawowej. Wybór taki, jeżeli ma obejmować tylko jedną formę podstawową, pada w gramatykach tradycyjnych nader często na mianownik liczby pojedynczej. Spora część gramatyk estońskich nie stanowi pod tym względem wyjątku. To jego forma zaczyna reprezentować cały paradygmat wraz ze stojącymi za nim

własnościami fleksyjnymi. Wybór taki determinuje kształt gramatyki flektologicznej języka, która musi zawierać zdania opisujące, w jaki sposób otrzymać z zadanej formy podstawowej pozostałe formy fleksyjne. Gramatyka ta musi jednocześnie ograniczać liczbę zawartych w niej zdań / reguł do niezbędnego minimum. Trudno oczywiście jednoznacznie rozstrzygnąć, czy podejście takie reprezentuje prawdę psychologiczną czy też jej przeczy, choć rozważania takie nie są całkowicie obce językoznawcom (por. Karlsson 1982: 197-214). W niniejszym artykule kwestii tej podnosić nie będę, ponieważ nie jest ona tutaj taka istotna. Wydaje się, iż gramatyki flektologiczne różnych języków etnicznych mieszczące się w powyżej nakreślonych, dość sztywnych, ramach (tzn. jedna forma podstawowa i minimalna ilość reguł opisujących zjawiska fleksyjne) muszą *a priori* różnić się od siebie ilością i oczywiście treścią reguł, które zawierają. Z drugiej strony minimalizacja ilości owych reguł bez utraty możliwości uchwycenia przez nie całej złożoności zjawisk, do opisu których zostały sformułowane, prawdopodobnie posiada swoją naturalną dolną granicę, której przekroczenie nie jest możliwe. Jakakolwiek zmiana minimalnej ilości opisywanych reguł w tych warunkach wydaje się zatem możliwa tylko wtedy, gdy formą podstawową przestanie być mianownik liczby pojedynczej. Przecież przynależność form podstawowych utożsamianych z formami słownikowymi różnych części mowy do różnych znaczeń gramatycznych w różnych językach nie stanowi żadnej nowości. Porównaj np. polską tradycję słownikową, w której formą podstawową czasownika jest bezokolicznik, z węgierską, w której odnośna forma to forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego strony czynnej tzw. koniugacji subiektywnej.

W związku z powyższym można by postawić hipotezę, iż w dzisiejszym języku estońskim to nie mianownik liczby pojedynczej powinien być uznany za formę podstawową we fleksji nominalnej lecz, uprzedzając nieco metodyczne wyłożenie mojej koncepcji, dopełniacz tejsze liczby (por. podobne obserwacje w Alvre 1989: 9). Jego struktura bowiem traktowana jako punkt wyjścia, jako swego rodzaju zwinięcie, całego paradygmatu fleksyjnego, pozwala na znaczne zmniejszenie ilości reguł, które opisywałyby w sposób wyczerpujący stosunki derywacyjne pomiędzy nim a pozostałymi elementami paradygmatu, do którego należy. Historyczne, niefunkcjonalne, wygłosowe samogłoski mianownika liczby pojedynczej przeszły w prezentowanym tutaj podejściu w funkcjonalne końcówki dopełniacza, (accusativusa) i częściowo paritivusa liczby pojedynczej. Allomorfy dzisiejszego morfemu dopełniacza liczby pojedynczej brzmią zatem: *-i, -e, -u, -a, (-Ø, -da, -me)*², przy czym niezwykle trudno doszukać się jakiegokolwiek związku o charakterze bardziej ogólnym pomiędzy formą dzisiejszego mianownika a np. formą dopełniacza liczby

---

² O trzech ostatnich allomorfach: *-Ø, -da, -me* nie było wcześniej mowy, by nie komplikować niepotrzebnie przedstawianej idei. Ich występowanie w języku estońskim nie unieważnia jednak w moim rozumieniu prezentowanych w niniejszym artykule twierdzeń, a jedynie w pewnym sensie je uzupełnia.

Robert Bielecki: Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej

pojedynczej. Znając jedynie formę mianownika bez wiedzy na temat historycznego rozwoju języka estońskiego jesteśmy w większości przypadków całkowicie bezradni wobec zadania utworzenia od niego np. formy Gen Sg. Z drugiej strony jesteśmy świadomi, że wiedzy tej nie wolno nam ujawniać w opisie synchronicznym. Związki o charakterze bardziej ogólnym, a więc noszące znamiona gramatycznych, między mianownikiem a dopełniaczem liczby pojedynczej uległy w takim świetle w dzisiejszym języku estońskim w konsekwencji właściwie całkowitej dezintegracji. Oto schemat przedstawiający ten rozwój:

Etap przed zanikiem wygłosowych samogłosek Nom Sg oraz końcówki Gen Sg *-n:

forma podstawowa	allomorfy Gen Sg	reguły:		forma derywowana
*siili *oksa ...	*-n	dołącz końcówkę *-n do formy podstawowej	→	*siili/n *oksa/n ...

Etap po zaniku wygłosowych samogłosek Nom Sg oraz końcówki Gen Sg *-n:

forma podstawowa	allomorfy Gen Sg	reguły:		forma derywowana
siil oks ...	-i -e -u -a -∅ -da -me	1. dołącz końcówkę -i do formy podstawowej, jeżeli forma podstawowa niesie znaczenie 'jeź' 2. dołącz końcówkę -a do formy podstawowej, jeżeli forma podstawowa niesie znaczenie 'gałąź' ...	→	siil/i oks/a ...

Jak widać, ilość reguł wzrasta w drugim etapie w sposób zastraszający. Poza tym wydają się one już nie być regułami gramatycznymi. Stają się bowiem od siebie całkowicie odizolowane. Wystąpienie konkretnego allomorfu Gen Sg z inwentarza, jaki oferuje dzisiejszy język estoński, jest w opisanych ramach całkowicie nieprzewidywalne, nieregularne, niesystemowe, bo prawdopodobnie powiązane jedynie ze znaczeniem leksykalnym formy podstawowej, jak to zostało już zasugerowane w powyższym schemacie. Czy to możliwe, iż w związku z zaszłą zmianą grubo ponad 50% nominalnych pierwiastków leksykalnych języka estońskiego (por. liczebność typów fleksyjnych w Erelt et al. 2000: 240-266) przestały obowiązywać jakiegokolwiek reguły gramatyczne? Czy tak znaczna część systemu gramatycznego została wchłonięta przez leksykę? Moja odpowiedź na tak postawione pytanie jest wyraźnie negatywna. Oczywiście z diachronicznego punktu widzenia taka leksykalizacja zaszła, lecz z

synchronicznego niekoniecznie ma ona miejsce. Odwracając bowiem role spełniane przez mianownik i dopełniacz liczby pojedynczej, możemy powstały system ponownie w sposób ogólny uchwycić bez odwoływania się do znaczenia leksykalnego. Oto schemat oddający opisane zależności:

forma podstawowa	reguły:	forma derywowana
<i>siil/i</i> <i>oks/a</i> ...	1. odetnij wygłosową samogłoskę stanowiącą końcówkę Gen Sg <i>-i, -e, -u, -e</i> od formy podstawowej (jeżeli jej temat reprezentuje następująca struktura głoskowa: (C)VVC, (C)VCC) ³ ...	<i>siil</i> <i>oks</i> ...

Jeżeli pojęcie formy podstawowej jest pojęciem adekwatnym do opisu zjawisk fleksyjnych, a jednocześnie forma podstawowa jest jedna, to w dzisiejszym języku estońskim z większym prawdopodobieństwem jest nią dopełniacz niż mianownik liczby pojedynczej. Przypisywanie mianownikowi tej roli w dzisiejszym języku estońskim według mnie to nic innego jak uwzględnianie w implicytnej formie zależności gramatycznych, które się zdezaktualizowały. Stosunek pomiędzy Nom Sg a Gen Sg w tym znaczeniu uległ odwróceniu. Niedysyjsza forma pochodna stała się formą wyjściową, podstawową. Język estoński przebudował pod tym względem swoją strukturę całkowicie. Tradycyjne gramatyki estońskie stojące na innym niż prezentowane tutaj stanowisko, choć nie robią tego esplikytnie, to jednak sankcjonują daleko idącą leksykalizację reguł fleksyjnych w tym języku. Leksykalizację, która wynika z mojego punktu widzenia z kurczowego trzymania się diachronii, co starałem się wykazać.

Do wyjaśnienia pozostaje jeszcze jedna kwestia; wspomniano, iż w związku z opisywanymi procesami w języku estońskim, oraz proponowaną tutaj interpretacją tychże doszło do znacznego wzrostu ilości allomorfów morfemu niosącego na przykład znaczenie elatywności: *-ist, -est, -ust, -ast, (-st, -dast, -mest)*. Rozmnożenie to jednak w żadnym stopniu nie komplikuje proponowanego tu opisu. Reguła opisująca zasady tworzenia np. elativusa liczby pojedynczej powinna brzmieć: dołącz ciąg głosek *-st* do formy podstawowej (Gen Sg). Czyli jedna dodatkowa reguła o znacznym zasięgu zamiast setek reguł o zasięgu jednego leksemu.

3 *Astmevaheldus* ‘Zmiana stopnia’

Zjawisko tzw. zmiany stopnia znane jest większości języków bałto-fińskich oprócz języka wepskiego i liwskiego. Historycznie obejmowało ono najprawdopodobniej jedynie alternację długich i krótkich śródgłosowych spółgłosek zwartowybuchowych /k/, /p/, /t/ w różnych formach wyrazu. Znane są dwa typy zmiany stopnia: (i) pierwiastkowa czyli radykalna oraz

³ Oczywiście proponowane reguły tworzenia form Nom Sg od Gen Sg w dzisiejszym języku estońskim nie są tak proste jak reguły tworzenia Gen Sg od Nom Sg we wcześniejszych etapach rozwoju tego języka, to jednak nadal pozostają regułami gramatycznymi.

(ii) sufiksalna. Pierwiastkowa zmiana stopnia, jak sama nazwa wskazuje, obejmuje alternację w/w spółgłosek w temacie wyrazu, sufiksalna zaś w ramach dołączanych do niego przyrostków i końcówek (Kettunen 1962: 45-49, Hakulinen 1979: 60-66). W niniejszym artykule pod dyskusję poddana będzie jedynie pierwiastkowa zmiana stopnia, ponieważ z perspektywy badanego zagadnienia sufiksalna zmiana stopnia nie wydaje się interesująca. Rekonstrukcja historyczna każe przypuszczać, iż występowanie długich spółgłosek zwartowybuchowych było możliwe tylko w tych formach tematu, w których występowały one na granicy sylaby zamkniętej z otwartą. Jeżeli otwarta sylaba tematyczna ulegała zamknięciu poprzez dołączenie przyrostka lub końcówki o odpowiedniej strukturze głoskowej, to długa spółgłoska zwartowybuchowa ulegała skróceniu. Wydaje się, iż język fiński w o wiele większym stopniu zachował do dzisiaj pierwotne stosunki niż język estoński, dlatego też dla wstępnego zobrazowania zagadnienia posłużmy się przykładem fińskim:

Nom Sg		końcówka Gen Sg		Gen Sg
<i>lop.pu</i> ⁴	+	<i>-n</i>	→	<i>lo.pu/n</i>
'koniec'				'końca'

Jak widać, długa spółgłoska zwartowybuchowa /p/ alternuje z krótką. Mówi się, że temat z długą spółgłoską /p/ występuje w stopniu mocnym, natomiast temat z krótką spółgłoską /p/ występuje w stopniu słabym. Występowanie spółgłoski o odpowiedniej długości, czyli innymi słowy występowanie odpowiedniego stopnia, związane jest z tym, czy wygłosowa sylaba tematyczna jest zamknięta czy otwarta. Stopień mocny występuje, gdy wygłosowa sylaba tematyczna jest otwarta, stopień słaby zaś, gdy odnośna sylaba jest zamknięta. W późniejszych etapach rozwoju ze względu na zanik pewnych interwokalicznych spółgłosek utrzymujących otwartość sylaby połączony z zanikiem żywotności zjawiska zmiany stopnia stosunki te uległy dość znacznemu zaburzeniu. W dzisiejszym języku fińskim na przykład, stopień mocny może występować zarówno w sylabach otwartych jak i zamkniętych, przy czym niecałkowicie dowolnie. Zgodnie z podejściem Freda Karlssona pierwiastkowa zmiana stopnia w dzisiejszej fińszczyźnie nie jest już zjawiskiem fonologicznym, ponieważ sugerowany związek między strukturą sylabiczną tematu i końcówki a stopniem nie występuje tak konsekwentnie jak wcześniej. Pierwiastkowa zmiana stopnia należy obecnie w tym języku do zjawisk morfofonologicznych, albowiem występowanie odpowiedniego stopnia wydaje się związane tylko i wyłącznie ze strukturą morfofonologiczną wyrazu. (Karlsson 1982: 322-324). Dla przykładu, w typie deklinacyjnym, do którego należy wyraz *loppu* 'koniec', stopień mocny występuje m.in. w Nom Sg i Illat Sg, a słaby w Gen Sg. Natomiast w przypadku wyrazu *reipas* 'zwawy' stopień słaby występuje m.in. w Nom Sg, a mocny w Gen Sg i Illat Sg:

---

⁴ Zgodnie z zasadami fińskiej ortografii dwie litery *pp* oznaczają długą spółgłoskę /p/. Kropka dolna informuje nas o przebiegu granicy sylaby.

Nom Sg	Gen Sg	Illat Sg
<i>lop.pu/Ø</i> 'koniec' stopień mocny sylaba otwarta	<i>lo.pu/n</i> 'końca' stopień słaby sylaba zamknięta	<i>lop.pu/un</i> 'do końca' stopień mocny sylaba zamknięta
<i>rei.pas/Ø</i> 'zwawy' stopień słaby sylaba zamknięta	<i>reip.paa/n</i> 'zwawego' stopień mocny sylaba zamknięta	<i>reip.paa./seen</i> 'do zwawego' stopień mocny sylaba otwarta

W celu adekwatnego opisania dystrybucji stopnia mocnego i słabego w ramach powyższych, dość fragmentarycznych, paradygmatów morfosemicznych języka fińskiego można by się uciec do następujących zdań / reguł:

1. W przypadku wyrazów, które, abstrahując od zmiany stopnia, korzystają z tego samego typu allomorfu morfemu tematycznego, to znaczy takiego, w którym wygłosowa samogłoska pozostaje niezmienna (*loppu*, *lopu/n*):

a) stopień mocny występuje, gdy morfem tematyczny łączy się z morfemami niosącymi m.in. znaczenie Nom Sg w postaci allomorfu -Ø (*loppu* 'koniec') i Illat Sg w postaci allomorfu -Vn (*loppuun* 'do końca').

b) stopień słaby występuje, gdy morfem tematyczny łączy się z morfemami niosącymi m.in. znaczenie Gen Sg w postaci allomorfu -n (*lopu* 'końca').

2. W przypadku wyrazów, których, abstrahując do zmiany stopnia, morfem tematyczny reprezentowany jest przynajmniej przez dwa allomorfy, z których jeden zawiera w wygłosie krótką samogłoskę oraz spółgłoskę -s, a drugi długą samogłoskę bez spółgłoski -s (*reipas*, *reippaa/n*):

a) stopień słaby występuje, gdy morfem tematyczny reprezentowany przez allomorf zakończony na -as łączy się z końcówką niosącą znaczenie Nom Sg w postaci allomorfu -Ø (*reipas* 'zwawy').

b) stopień mocny występuje, gdy morfem tematyczny reprezentowany przez allomorf zakończony na -aa- łączy się z końcówką niosącą znaczenie Gen Sg w postaci allomorfu -n (*reippaan* 'zwawego'), oraz Illat Sg w postaci allomorfu -seen (*reippaaseen* 'do zwawego').

Jak widać w inwentarzu pojęciowym, jakim operują powyższe reguły, znaleźć można jedynie pojęcia należące do dziedziny morfofonologii. Innymi słowy występowanie odpowiedniego stopnia jest w dzisiejszym języku fińskim uwarunkowane przez dość złożony kontekst morfofonologiczny, a nie, jak we wcześniejszych etapach, przez kontekst fonologiczny. Wydaje się jednak, iż zmiana stopnia pomimo swej morfofonologizacji w dzisiejszym języku fińskim, nie ma żadnego obciążenia funkcjonalnego. Jakież znaczenie przynosi bowiem alternacja

*Robert Bielecki: Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie
estońskiej fleksji nominalnej*

długich i krótkich spółgłosek zwartowybuchowych w temacie choćby w przytoczonych przykładach, jeżeli idzie ona zawsze w parze ze zmianą końcówki, która wydaje się manifestować dane znaczenia gramatyczne w sposób mniej więcej jednoznaczny? Między długimi oraz krótkimi spółgłoskami zwartowybuchowymi w języku fińskim w przeciwieństwie do innych typów spółgłosek między innymi ze względu na ich występowanie w zawsze różnych kontekstach fonologicznych, co unaoczniają powyższe przykłady, możemy mówić o występowaniu potencjalnej opozycji fonologicznej (Por. Bańcerowski et al. 1982: 168). Jednakże to, co w dzisiejszym języku fińskim jedynie potencjalne, a z punktu widzenia funkcjonalności redundantne, stało się w języku estońskim rzeczywiste i znaczące.

Ze względu na opisany w drugim punkcie niniejszego artykułu zanik wygłosowych samogłosek tematycznych Nom Sg połączony z całkowitym zanikiem historycznej końcówki Gen Sg *-n, (Acc Sg *-m) oraz częściowym końcówki Part Sg *-ta, *-tä, ciężar przenoszenia w przypadku pewnych typów deklinacyjnych m.in. znaczenia Gen Sg, Part Sg, czy też innych został przesunięty w dzisiejszym języku estońskim na temat. Porównaj:

	język fiński	język estoński	tłumaczenie na polski
Nom Sg	<i>lop.pu/Ø</i>	<i>lõpp/Ø</i>	‘koniec’
Gen Sg	<i>lo.pu/n</i>	<i>lõ.p/u</i>	‘końca’
Part Sg	<i>lop.pu/a</i>	<i>lõp.p/u</i>	‘koniec, końca’
Nom Sg	<i>ra.tas/Ø</i>	<i>ra.tas/Ø</i>	‘koło’
Gen Sg	<i>rat.taa/n</i>	<i>rat.ta/Ø</i>	‘koła’
Part Sg	<i>ra.tas./ta</i>	<i>ra.tas/t</i>	‘koło, koła’
Elat Sg	<i>rat.taa/s.ta</i>	<i>rat.ta/st</i>	‘z koła’

Forma *lõpu* (Gen Sg) różni się w ostatecznym rozrachunku od formy *lõppu* (Part Sg) tylko tym, że w temacie pierwszej występuje stopień słaby, a w temacie drugiej, stopień mocny. Forma *ratast* (Part Sg) różni się w taki sam sposób od *rattast* (Elat Sg). (Oczywiście delimitacja tematyczno-desynencjalna w przypadku *ratas/t* przebiega trochę inaczej niż w przypadku *ratta/st*, lecz z audytywnego punktu widzenia formy te różnią się jedynie długością głoski /t/.) Można zatem powiedzieć, iż w języku estońskim pierwiastkowa zmiana stopnia nie tylko uległa z historycznego punktu widzenia morfofonologizacji, tak jak w języku fińskim, lecz także obciążona została dość znacznym obciążeniem funkcjonalnym. Jest ona obecnie nierzadko jedynym substancjalnym nosicielem pewnych znaczeń gramatycznych. Jaskrawość tego zjawiska wydaje się tak znaczna, iż w formach tematu estońskich wyrazów, które nie zawierają spółgłosek zwartowybuchowych /k/, /p/, /t/, wytworzyły się pewne dystynktywne jednostki prozodyczne zwane wewnętrznymi głoskami wyrazu, dzięki którym formy te również zaczęły kontrastować między sobą na mocy analogii w ten sam sposób. Jednostki te odróżnia się zazwyczaj w ramach

specjalnego podtypu wymiaru iloczasu (zwanego w językoznawstwie estońskim *välde*) zawierającego trzy cechy: krótkość, średniość i długość. Cecha długości wydaje się dodatkowo wiązać z tonem wzrastająco-opadającym.⁵ Porównaj:

	język estoński	stopień	tłumaczenie na polski
Nom Sg	s <i>ii̯l</i> /∅	mocny	‘jeź’
Gen Sg	s <i>ii̯.l</i> /i	słaby	‘jeża’
Part Sg	s <i>ii̯.l</i> /i	mocny	‘jeża’
Nom Sg	t <i>ae.v</i> as/∅	słaby	‘niebo’
Gen Sg	t <i>ae.v</i> a/∅	mocny	‘nieba’
Part Sg	t <i>ae.v</i> as/t	słaby	‘niebo, nieba’
Elat Sg	t <i>ae.v</i> a/st	mocny	‘z nieba’

Forma s*ii̯l*i (Gen Sg) różni się od formy s*ii̯l*i (Part Sg) tylko tym, że w temacie drugiej, jak wydają się wskazywać pomiary, ciąg głosek *-ii̯l-* jako całość jest nieznacznie dłuższy oraz charakteryzuje się krótko wzrastającym tonem, który następnie szybko opada (por. Eek 2008: 58-64). Podobnie rzecz się ma w przypadku form Part Sg t*ae.v*ast oraz Elat Sg t*ae.v*ast.

Gramatycy estońscy klasyfikują omawiane alternacje ilościowe (lub też ilościowo-jakościowe) w temacie wyrazu jako zmiana stopnia pomimo tego, iż obejmują one głoski nienależące do tego zjawiska z historycznego punktu widzenia. W stopniu mocnym występuje temat Part Sg *siili* (por. *lõppu*), a w stopniu słabym temat Gen Sg *siili* (por. *lõpu*). Podobnie w stopniu słabym występuje temat Part Sg *taevast* (por. *ratast*), a w stopniu mocnym temat Elat Sg *taevast* (por. *rattast*) pomimo tego, iż nie alternują w ich ramach pod względem długości spółgłoski zwartowybuchowe. Można zatem powiedzieć, iż dokonano aktualizacji znaczenia pojęcia zmiana stopnia do stosunków panujących w obecnym stanie synchronicznym. Nie można się jednak oprzeć wrażeniu, że aktualizacja ta objęła tylko te zjawiska, które z dystrybucyjnego punktu widzenia niemal całkowicie wiernie oddają rozkład stopnia mocnego i słabego w dawnych paradygmatach morfosemicznych języka estońskiego. Jeżeli bowiem alternacje ilościowe (lub też ilościowo-jakościowe) głosek tematycznych

⁵ Problemy interpretacyjne związane z zawiłymi stosunkami kwantytatywnymi (lub też kwantytatywno-kwalitatywnymi) w języku estońskim są dla przedstawianej problematyki w zasadzie nieistotne (por. jednak: Lehiste 1960, 1966, 1970, Eek 2008). Estońska ortografia tylko częściowo oddaje stosunki kwantytatywne (lub też kwantytatywno-kwalitatywne) ograniczając się w ramach interesujących nas typów do ich sygnalizowania tylko w przypadku spółgłosek zwartowybuchowych. Dlatego w powyższych przykładach ciągi głosek zwane wewnętrznymi głoskami wyrazu stanowiące jednostki prozodyczne kontrastujące w wymiarze iloczasu i przebiegu tonu zostały zakreślone. Wewnętrzne głoski wyrazu charakteryzowane przez cechę długi zostały dodatkowo wytłuszczone.

Robert Bielecki: *Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej*

wykazujące się analogicznymi własnościami zarówno fonologicznymi (zmiana długości i przebiegu tonu) jak i funkcjonalnymi (zmiana znaczenia gramatycznego) do takiego dystrybucyjnego wzorca nie przystają, to z całą stanowczością określane są jako nienależące do tzw. zmiany stopnia (por. Aavik 1936: 232, 239-245, Valgma et al. 1968: 41, Erelt et al. 1995: 145, Erelt et al. 2000: 158). Porównajmy fragmenty paradygmatów morfosemicznych dwóch słów o znaczeniu ‘rzeka’ i ‘gniazdo’ w języku fińskim, który w mniej zmienionej formie zachował dawne stosunki, jeżeli chodzi o zmianę stopnia, oraz w języku estońskim:⁶

	fiński	stopień	estoński	stopień	tłumaczenie
Nom Sg	<i>joki/Ø</i>	mocny	<i>jõgi/Ø</i>	mocny	‘rzeka’
Gen Sg	<i>joe/n</i>	słaby	<i>jõe/Ø</i>	słaby	‘rzeki’
Part Sg	<i>joke/a</i>	mocny	<i>jõge/Ø</i>	mocny	‘rzekę, rzeki’
(krótki) Illat Sg	<i>joke/en</i>	mocny	<i>jõkke/Ø</i>	zaden	‘do rzeki’
Nom Sg	<i>pesä/Ø</i>	zaden	<i>pesa/Ø</i>	zaden	‘gniazdo’
Gen Sg	<i>pesä/n</i>	zaden	<i>pesa/Ø</i>	zaden	‘gniazda’
Part Sg	<i>pesä/ä</i>	zaden	<i>pesa/Ø</i>	zaden	‘gniazdo, gniazda’
(krótki) Illat Sg	<i>pesä/än</i>	zaden	<i>pessa/Ø</i>	zaden	‘do gniazda’

Formy tzw. krótkiego Illat Sg określanego niekiedy mianem additivusa *jõkke* ‘do rzeki’ i Part Sg *jõge* ‘rzekę, rzeki’ kontrastują z sobą tylko dzięki występowaniu w nich głosek zwartowybuchowych /k/ różniących się długością. Jednocześnie w paradygmacie wyrazu *jõgi* ‘rzeka’ występują takie formy jak *jõe* ‘rzeki’ (Gen Sg), w których krótka spółgłoska /k/ w wyniku historycznego rozwoju występując do pewnego czasu w sylabie zamkniętej (dzięki końcówce Gen Sg *-n) po pewnym krótkotrwałym osłabieniu artykulacyjnym zanikła całkowicie (Kettunen 1962: 55-56). Z diachronicznego punktu widzenia w stopniu mocnym występują spośród wymienionych form tylko *jõgi* (Nom Sg) ‘rzeka’ oraz *jõge* ‘rzekę, rzeki’ (Part Sg), a w stopniu słabym *jõe* ‘rzekę’ (Gen Sg). Forma Illat Sg wyrazu ‘rzeka’ w estońskim z tegoż punktu widzenia występowała w stopniu mocnym, lecz w wyniku wzdłużenia zastępczego występujące w niej interwokaliczne /k/ wzmocniło się tak znacznie, że nie ma dla niego już miejsca w binarnej opozycji: stopień słaby vs. stopień mocny. W analogiczny sposób kontrastuje forma krótkiego Illat Sg typu *pessa* ‘do gniazda’ z np. formą Nom Sg *pesa* ‘gniazdo’. Z historycznego punktu widzenia jednak w paradygmacie słowa o znaczeniu ‘gniazdo’ zmiany stopnia nigdy najprawdopodobniej nie było. Uwzględniając tę wiedzę w synchronicznym opisie dzisiejszego języka estońskiego, temat formy typu *pessa* nie może zostać uznany jako należący do stopnia mocnego pomimo tego, iż z fonologicznego i funkcjonalnego punktu widzenia *pessa* ‘do

⁶ Litera *g* (podobnie jak *b* i *d*) sygnalizuje w ortografii estońskiej krótką spółgłoskę /k/ (litera *b* /p/, *d* /t/). Litera *k* sygnalizuje średnią spółgłoskę /k/ (analogicznie litery *p* i *t*). Podwójna litera *kk* sygnalizuje długą spółgłoskę /k/ (analogicznie *pp* i *tt*).

gniazda' kontrastuje z *pesa* 'gniazdo' w analogiczny sposób jak np. *lõppu* 'koniec, końca' (Part Sg) i *lõpu* 'końca' (Gen Sg).

Oczywiście zmiana stopnia nie zawsze musi być w języku estońskim znacząca. Na przykład forma Part Sg od *lõpp* 'koniec': *lõppu* 'koniec, końca' różni się od formy Elat Sg *lõpust* 'z końca' nie tylko stopniem (mocny w Part i słaby w Elat) lecz także końcówką (-u końcówka Part, -ust końcówka Elat). Uwzględniając ten fakt, trudno znaleźć też wytłumaczenie, dlaczego wyrazów występujących np. w Part Sg typu *tul/d* 'ogień, ognia', czy też *un/d* 'sen, snu', w których odpowiednie ciągi głosek (-ul-, -un-) są dłuższe i różnią się przebiegiem tonu od odpowiednich ciągów głosek w innych formach tych wyrazów (np. Nom Sg: *tuli* 'ogień', *uni* 'sen') nie uznaje się na mocy analogii z formami typu *lõppu* 'koniec, końca' (Part Sg), *lõpust* 'z końca' (Elat Sg), gdzie opozycja stopnia jest również nieznacząca, za reprezentujące stopień mocny.

Długość (powiązana z tonem wzrastająco-opadającym w przypadku iloczasu długiego) wspomnianych jednostek prozodycznych zwanych wewnętrznymi głoskami wyrazu odróżnia w dzisiejszym języku estońskim w ramach stosunkowo jednorodnego systemu nie tylko znaczenia gramatyczne, lecz także leksykalne. Na przykład:

krótkość	średniość	długość
<i>k^{ab}i</i> 'kopyto'	<i>k^{ap}i</i> (Gen Sg) 'szafy'	<i>k^{app}i</i> (Part lub krótki Illat Sg) 'szafę, szafy', 'do szafy'
<i>l^{od}i</i> 'barka'	<i>l^{ot}i</i> (Gen Sg) 'czapki uszanki'	<i>l^{ott}i</i> (Part lub krótki Illat Sg) 'czapkę uszankę, czapki uszanki', 'do czapki uszanki'
<i>s^{ug}a</i> 'zgrzebło'	<i>s^{uk}a</i> (Gen Sg) 'pończochy'	<i>s^{ukka}a</i> (Part lub krótki Illat Sg) 'pończochę, pończochy', 'do pończochy'
<i>lⁱⁿa</i> 'len'	<i>lⁱⁿⁿa</i> (Gen Sg) 'miasta'	<i>l^{inna}a</i> (Part lub krótki Illat Sg) 'miasto, miasta', 'do miasta'
<i>v^{al}a</i> 'nalej'	<i>v^{aal}a</i> (Gen Sg) 'wieloryba'	<i>v^{aala}a</i> (Part lub krótki Illat Sg) 'wieloryba', 'do wieloryba'

Jak widać, wymiar iloczasu (*välde*) obejmujący w ramach stosunkowo jednorodnego systemu charakterystyczne dla dzisiejszego języka estońskiego jednostki prozodyczne zwane wewnętrznymi głoskami wyrazu jest wymiarem trynarnym, przy czym za pomocą dwóch jego cech: średniej i długiej (łączy się z tonem wzrastająco-opadającym) odróżniane są raczej znaczenia gramatyczne (w przykładach Gen Sg od Part i krótkiego Illat Sg). Opozycja pomiędzy iloczasem krótkim, z jednej strony, a średnim i długim, z drugiej strony, służy raczej do odróżniania znaczeń leksykalnych. Nietrudno przewidzieć, że ilość trójek minimalnych, na których będzie manifestowała się tak zarysowana opozycja, jest mniej liczna w porównaniu z ilością par minimalnych, na których manifestowała się będzie opozycja: średniość vs. długość. Jeżeli będziemy poruszać się zatem tylko w granicach kategorii homoleksji, to często i z dużą

regularnością spotykać będziemy w ich ramach pary minimalne różniące się tylko w wymiarze iloczasu, jeżeli kategorie homoleksji opuścimy, to odnalezienie trójek minimalnych nie będzie już tak łatwe i będą się one pojawiały mniej regularnie. Wydaje się zatem, iż pojęcie zmiana stopnia zostało ukute właśnie w celu uchwycenia pewnych regularnych (na początku zapewne całkowicie niefunkcjonalnych tak jak w dzisiejszym języku fińskim) alternacji iloczynowych niewykraczających poza kategorie homoleksji. Takie pojęcie umożliwiło ścisły opis form tematu wyrazu w ramach jego paradygmatu. W języku estońskim jednak tak rozumiana pierwiastkowa zmiana stopnia obarczona została w wyniku przedstawionego rozwoju historycznego tak znacznym obciążeniem funkcjonalnym, iż w paradygmatach wyrazów, w których pierwotnie jej nie było, na mocy analogii pojawiła się (por. *lõpu* (Gen Sg) vs. *lõppu* (Part Sg) z *siili* (Gen Sg) vs. *siili* (Part Sg)). Z kolei zarówno dawny rozkład stopnia mocnego i słabego w ramach paradygmatów morfosemicznych, jak i sama ilość stopni w wyniku wzdłużenia zastępczego spółgłosek śródgłosowych przede wszystkim w formach krótkiego Illat uległy zdezaktualizowaniu w konfrontacji z dzisiejszymi faktami języka estońskiego. Nieuwzględnienie tego rodzaju zależności musi owocować z prezentowanego w niniejszym artykule punktu widzenia nieuzasadnionymi synchronicznie obostrzeniami wprowadzanymi przez językoznawców estońskich do samego znaczenia pojęcia zmiany stopnia. Skojarzenie pojęcia zmiany stopnia na nowo z aktualnie spełnianą przez nią funkcją w języku powinno doprowadzić do reinterpretacji jego zasięgu znaczeniowego. To znaczy; do jego rozszerzenia w taki sposób, by odnosiło się także między innymi do form tak zwanego krótkiego illativusa (additivusa). Taka ekspansja znaczenia pojęcia zmiany stopnia wydaje się uwarunkowana w dzisiejszym stanie synchronicznym przedstawioną powyżej homogenicznością substancjalną i funkcjonalną analizowanych alternacji ilościowych (i jakościowych) w temacie wyrazu. W przypadku pewnych głosek zatem zmiana stopnia wydaje się opozycją trynarną. W przypadku innych pojawiła się nowa opozycja o charakterze binarnym, której wcześniej nie było. Przedstawmy proponowane innowacje w systemie zmiany stopnia w dzisiejszym języku estońskim za pomocą tabeli:

Opozycje trynarne

stopień			przykłady
słaby	średni	mocny	
∅	b	pp	<i>toa</i> (Gen Sg) – <i>tuba</i> (Nom Sg) – <i>tuppa</i> (krótki Illat Sg) 'pokój'
∅	d	tt	<i>lao</i> (Gen Sg) – <i>ladu</i> (Nom Sg) – <i>lattu</i> (krótki Illat Sg) 'magazyn'
j	d	tt	<i>sõja</i> (Gen Sg) – <i>sõda</i> (Nom Sg) – <i>sõtta</i> (krótki Illat Sg) 'wojna'
∅	t	tt	<i>käe</i> (Gen Sg) – <i>kät/t</i> (Part Sg) – <i>kätte</i> (krótki Illat Sg) 'reka'
∅	g	kk	<i>jõe</i> (Gen Sg) – <i>jõge</i> (Part Sg) – <i>jõkke</i> (krótki Illat Sg) 'rzeka'

Jak można wywnioskować z tabeli, stopień mocny powinien pojawiać się dość regularnie w formach krótkiego Illat Sg, stopień średni, jeżeli taki występuje, między innymi w Nom i Part Sg, słaby m.in. w Gen Sg (por.

Opozycje binarne			
stopień			przykłady
słaby	średni	mocny	
d	–	tt	<i>ida</i> (Nom Sg) – <i>itta</i> (krótki Illat Sg) 'wschód'
g	–	kk	<i>kogu</i> (Nom Sg) – <i>kokku</i> (krótki Illat Sg) 'zbiór'
h	–	hh	<i>keha</i> (Nom Sg) – <i>kehha</i> (krótki Illat Sg) 'ciało'
j	–	jj	<i>maja</i> (Nom Sg) – <i>majja</i> (krótki Illat Sg) 'dom'
l	–	ll	<i>tule</i> (Gen Sg) – <i>tulle</i> (krótki Illat Sg) 'ogień'
m	–	mm	<i>lume</i> (Gen Sg) – <i>lumme</i> (krótki Illat Sg) 'śnieg'
n	–	nn	<i>nina</i> (Nom Sg) – <i>ninna</i> (krótki Illat Sg) 'nos'
r	–	rr	<i>pere</i> (Nom Sg) – <i>perre</i> (krótki Illat Sg) 'rodzina'
s ⁷	–	ss	<i>pesa</i> (Nom Sg) – <i>pessa</i> (krótki Illat Sg) 'gniazdo'
v	–	vv	<i>kivi</i> (Nom Sg) – <i>kivvi</i> (krótki Illat Sg) 'kamień'

paradygmaty: *tuba* 'pokój', *ladu* 'magazyn', *sõda* 'wojna', *käsi* 'ręka', *jõgi* 'rzeka'). Jeżeli stopień średni nie występuje, to: (i) w stopniu mocnym występuje tylko krótki Illat Sg, a w stopniu słabym pozostałe formy⁸ (por. paradygmaty: *ida* 'wschód', *kogu* 'zbiór', *keha* 'ciało', *maja* 'dom', *tuli* 'ogień', *lumi* 'śnieg', *nina* 'nos', *pere* 'rodzina', *pesa* 'gniazdo', *kivi* 'kamień'), (ii) w stopniu mocnym występuje m.in. Nom Sg i Part Sg (por. paradygmat *lõpp* 'koniec') lub m.in. Gen Sg (por. paradygmat *ratas* 'koło'), w stopniu słabym m.in. Gen Sg (por. paradygmat *lõpp* 'koniec') lub m.in. Nom i Part Sg (por. paradygmat *ratas* 'koło'). W ostatniej grupie (reprezentowanej przez *lõpp* i *ratas*) z historycznego punktu widzenia nie zaszły żadne zmiany, zarówno jeżeli chodzi o rozkład stopni, jak i ich ilość.

W miejscu tym pragnę dobitnie zaakcentować, iż proponowane w niniejszym artykule pewnego typu innowacje dotyczące dystrybucji stopnia mocnego i słabego w paradygmatach morfosemicznych jak i wzrost w niektórych przypadkach ilości stopni do trzech: słaby, średni, mocny, nie potwierdzają ani nie zaprzeczają jednoznacznie wysuwanym niegdyś przez Viitso, Eeka i Remmela tezom o występowaniu w języku estońskim

⁷ Nie tylko jak w przypadku *poisi* (Gen Sg) vs. *poissi* (Part Sg) od *poiss* (Nom Sg) 'chłopiec'.

⁸ Oprócz wspomnianych form Part Sg typu *tuld* i *und*, w których zmiana stopnia jest całkowicie нефункциональна.

*Robert Bielecki: Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie
estońskiej fleksji nominalnej*

czterech dystynktywnych iloczynach połączonych z przebiegiem tonu (Viitso 1978a, 1978b, 1979a, 1979b, Eek 1977a, 1977b, 1980, Eek – Remmel 1971), które zażarcie krytykował między innymi Hint (Hint 1983a, 1983b). Sugerowane w niniejszym artykule trzy stopnie wyróżniane w ramach kategorii homoleksji realizujące się w dużej mierze dzięki trzem opozycjom iloczynowym plus jedna opozycja iloczynowa poza kategorią homoleksji (tak jak np. *kapi* i *kappi* vs. *kabi*) mogłyby bowiem w sumie dawać istotnie czterostopniową opozycję w wymiarze iloczynu. Jednak dla trychotomicznej zmiany stopnia jest zupełnie irrelewantne, czy jednostki różniące stopień kontrastują z sobą poza obszarem homoleksji w wymiarze iloczynu, który zawiera trzy czy więcej cech. Dla przykładu w paradygmacie wyrazu *jõgi* ‘rzeka’ można dopatrzeć się występowania trzech stopni:

stopień słaby	stopień średni	stopień mocny
<i>jõe</i> (Gen Sg) ‘rzeki’	<i>jõgi</i> (Nom Sg), <i>jõge</i> (Part Sg) ‘rzeka’, ‘rzekę, rzeki’	<i>jõkke</i> (krótki Illat Sg) ‘do rzeki’

Stopień słaby reprezentuje $\emptyset$, stopień średni *g*, a mocny *kk*. Natomiast w paradygmacie wyrazu *köök* ‘kuchnia’ i *kukk* ‘kogut’ występują tylko dwa stopnie:

stopień słaby	stopień mocny
<i>köögi</i> (Gen Sg) ‘kuchni’	<i>köök</i> (Nom Sg) ‘kuchnia’ <i>kööki</i> (Part Sg) ‘kuchnię, kuchni’ <i>kööki</i> (krótki Illat Sg) ‘do kuchni’
<i>kuke</i> (Gen Sg) ‘koguta’	<i>kukk</i> (Nom Sg) ‘kogut’ <i>kukke</i> (Part Sg) ‘koguta’ <i>kukke</i> (krótki Illat Sg) ‘do koguta’

Stopień słaby reprezentuje *g* lub *k*, a mocny *k* lub *kk*. Oczywiście szereg głosek reprezentowanych przez litery *g – k – kk* kontrastuje z sobą w wymiarze iloczynu przybierając odpowiednio cechy: krótki, średni, długi. Jednakże dla zmiany stopnia ważne są przede wszystkim wzajemne stosunki głosek kontrastujących w iloczynie występujących w jednym paradygmacie niewykraczającym poza kategorię homoleksji. Dlatego głoska, która w paradygmacie jednego wyrazu reprezentuje stopień słaby, w drugim może reprezentować inny stopień (np. średni lub mocny), a głoska, która jest dłuższa od bezpośrednio krótszej od niej w danym paradygmacie aż o dwie długości nie reprezentuje żadnego stopnia ‘supermocnego’ lecz po prostu mocny. Porównaj:

głoska:	Ø	g	k	kk	dla paradygmatu:
iloczas:	o ⁹	krótki	średni	długi	
stopień:	słaby	średni		mocny	<i>jõgi</i> 'rzeka'
		słaby	mocny		<i>köök</i> 'kuchnia'
			słaby	mocny	<i>kukk</i> 'kogut'

Wobec powyższego proponowany w niniejszym artykule wzrost ilości stopni w ramach zmiany stopnia nie narusza trychotomiczności wymiaru iloczasu, ponieważ wzajemny stosunek kategorii zmiany stopnia i iloczasu na to *per definitionem* nie zezwala. Zmiana stopnia wykorzystuje oczywiście przede wszystkim opozycje iloczynowe, lecz dla ilości stopni nie jest ważna bezwzględna ilość opozycji iloczynowych w języku (oczywiście siłą rzeczy nie powinna być mniejsza niż ilości stopni), lecz ilość tego typu opozycji w ramach jednej kategorii homoleksji. Wzrost z dwóch do trzech stopni nie przesądza jeszcze o wytworzeniu się w języku estońskim wymiaru iloczasu zawierającego cztery cechy. Innymi słowy: zwiększenie ilości cech w wymiarze iloczasu nie gwarantuje jeszcze wzrostu ilości stopni, ponieważ dla zmiany stopnia w dzisiejszym języku estońskim ważne jest, by dystynkcje iloczynowe były relewantne dla rozróżniania znaczeń gramatycznych w ramach kategorii homoleksji. Z drugiej jednak strony nie da się całkowicie wykluczyć możliwości występowania tendencji do wyrównań analogicznych opierających się na wszystkich wymienionych opozycjach razem wziętych, a więc: $\emptyset : b : pp$ (tak jak w *tuba* 'pokój'), $p : pp$ (tak jak w *lõpp* 'koniec'), $\emptyset : d : tt$ (tak jak w *ladu* 'magazyn'), $t : tt$ (tak jak w *lott* 'czapka uszanka'), $\emptyset : g : kk$ (tak jak w *jõgi* 'rzeka'), $g : k$ (tak jak w *köök* 'kuchnia'), które przy występowaniu odpowiednich czwórek minimalnych mogłyby teoretycznie doprowadzić do wytworzenia się wymiaru iloczasu zawierającego cztery cechy. Porównaj znane przykłady z paradygmatami słów *jama* 'bzdura' i *jaam* 'stacja' proponowanymi przez Eeka (Eek 1980):

Ø	b	p	pp	dla paradygmatu:
Ø	d	t	tt	
Ø	g	k	kk	
<i>toa</i>	<i>tuba</i>		<i>tuppa</i>	<i>tuba</i> 'pokój'
		<i>lõpu</i>	<i>lõppu</i>	<i>lõpp</i> 'koniec'
<i>lao</i>	<i>ladu</i>		<i>lattu</i>	<i>ladu</i> 'magazyn'
		<i>loti</i>	<i>lotti</i>	<i>lott</i> 'czapka uszanka'

⁹ Większość estońskich fonologów uważa, że w jednosylabowych słowach zakończonych na długą samogłoskę lub dyftong typu *jõe* (Gen Sg) 'rzeki' tzw. wewnętrzne głoski wyrazu stanowiące dystynktywne dla języka estońskiego jednostki prozodyczne są długie. Zatem formy Gen Sg typu *jõe* i krótkiego Illat Sg typu *jõkke* nie różnią się pod względem tak pojmowanego iloczasu. Kaplinski i Põldmäe uważają jednak, że jednosylabowe słowa zakończone na długą samogłoskę lub dyftong w ogóle nie wstępują w opozycje iloczynowe (Kaplinski 1968: 37, Põldmäe 1975: 54).

Robert Bielecki: *Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie
estońskiej fleksji nominalnej*

<i>jõe</i>	<i>jõge</i>		<i>jõkke</i>	<i>jõgi</i> 'rzeka'
	<i>köögi</i>	<i>kööki</i>		<i>köök</i> 'kuchnia'

<i>jāma</i> (Nom Sg)				<i>jama</i> 'bzdura'
	<i>jaama</i> (Gen Sg)	<i>jaama</i> (Part Sg)	<i>jaama</i> (krótki Illat Sg)	<i>jaam</i> 'stacja'

Niewątpliwie niektóre formy krótkiego Illat Sg kontrastują np. z formami Part Sg w wymiarze iloczasu wykorzystując tylko cechę długą i krótką (z pominięciem średniej), np. *tuppa* vs. *tuba*, *lattu* vs. *ladu* i *jõkke* vs. *jõge* itp. Z drugiej strony, niektóre formy krótkiego Illat Sg i Part Sg wydają się nie kontrastować z sobą w ogóle, np. *lõppu*, *lotti*, *kööki* wykorzystując tylko cechę długą. Z kolei formy Part Sg kontrastują np. z formami Gen Sg w wymiarze iloczasu wykorzystując cechę średnią i krótką, np. *kööki* vs. *köögi*, co może w sumie wytwarzać następujące skojarzenia: Gen Sg – iloczyn względnie najkrótszy, Part Sg – iloczyn pośredni pomiędzy najkrótszym a najdłuższym, krótki Illat Sg – iloczyn względnie najdłuższy, których substancjalna manifestacja mogłaby teoretycznie zaistnieć w paradygmacie takiego słowa jak *jaam* 'stacja': *jaama* (Gen Sg) 'stacji' – stopień słaby, *jaama* (Part Sg) 'stację, stacji' – stopień średni, *jaama* (krótki Illat Sg) 'do stacji' – stopień mocny, gdzie długość jednostki prozodycznej /aam/ sukcesywnie mogłaby wzrastać począwszy od Gen Sg a skończywszy na krótkim Illat Sg z jednoczesną zmianą przebiegu tonu. Obok takich form jak *jaama* (Gen Sg), *jaama* (Part Sg) i *jaama* (krótki Illat Sg) w języku estońskim występuje forma *jama* (Nom Sg) 'bzdura' już o innym znaczeniu leksykalnym, lecz substancjalnie różniąca się od poprzednich tylko długością głosek /am/. Wewnętrzne głoski wyrazu *jama* 'bzdura' są krótsze od analogicznych głosek wyrazu *jaam* 'stacja'. Jeżeli ciąg głosek /aam/ w formach *jaam* 'stacja' występowałby w trzech wariantach różniących się długością (i przebiegiem tonu), to w sumie z ciągiem głosek /am/ z *jama* 'bzdura' mógłby fundować byt iloczasu składającego się z czterech cech. Wydaje się, iż proponowany w niniejszym artykule trychotomiczny system zmiany stopnia (który miałby zastąpić zdezaktualizowany, dychotomiczny) bazujący do pewnego stopnia na trychotomicznym wymiarze iloczasu taki potencjał w dzisiejszym języku estońskim stwarza. Jednakże ze względu na specyficzne relacje pomiędzy zmianą stopnia a iloczynem w języku estońskim trójdzielna kategoria zmiany stopnia nie może ani potwierdzić ani obalić teorii czterodzielnej kategorii iloczasu. Rozważania na temat ewentualnego jej istnienia w takiej formie w świetle powyższych faktów dopóty są rozważaniami relewantnymi dla dzisiejszego stanu synchronicznego języka estońskiego, dopóki nie wykraczają poza sferę potencji generowanej przez przedstawione jednostki językowe i łączące je relacje, co starałem się w ostatniej części niniejszego paragrafu wykazać.

4 Podsumowanie i wnioski

Artykuł składa się z dwóch, stosunkowo odrębnych, całości, których wspólnym mianownikiem jest wskazanie elementów diachronicznych w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej. Na początku unaoczniona została nieadekwatność dla dzisiejszego języka estońskiego takiego pojęcia jak *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus* ‘wygłosowa alternacja tematyczna’. Jego znaczenie wydaje się bowiem sztucznie ograniczane w taki sposób przez estońskich językoznawców, by odnosiło się tylko do bytów powstałych w wyniku częściowego zaniku wygłosu Nom Sg, całkowitego końcówki Gen Sg **-n*, Acc Sg **-m* oraz częściowego Part Sg **-ta*, **-tä*. Eksplicytne rozdzielenie tematycznych alternacji wygłosowych określanych poddanym krytyce terminem *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus* od innych uwzględnia zatem w synchronicznym opisie języka zależności diachroniczne. Zależności te nie pozwalają uchwycić pewnych innowacji, które powstały w języku estońskim w ramach opisanego procesu historycznego. Porównanie paradygmatyczne jednak wydaje się fundować solidną podstawę do wyróżnienia w ramach form, w których do opisanych zaników doszło, nowych końcówek Gen Sg, (Acc Sg) oraz częściowo Part Sg. Były te, obciążone dzisiaj sporym obciążeniem funkcjonalnym, wyłoniły się pochłaniając część niefunkcjonalnych głosek dawnego Nom Sg. Z tego powodu, że nowe końcówki powstały z dawnych niefunkcjonalnych wygłosowych głosek tematycznych Nom Sg, które mogły być różne, trudno odnaleźć w dzisiejszym języku estońskim związek o charakterze gramatycznym pomiędzy formą końcówki Gen Sg, (Acc Sg) i (częściowo) Part Sg a formą tematu Nom Sg. Dla gramatyk flektologicznych, które dalej jako jedyną formę podstawową nominum uznają Nom Sg, jedynym odniesieniem przy próbie sformułowania reguł tworzenia pozostałych form przypadkowych od Nom Sg jest przynajmniej w połowie przypadków znaczenie leksykalne. Jeżeli za formę podstawową natomiast uznany zostanie Gen Sg, to tak daleko idąca leksykalizacja reguł fleksyjnych, która niewątpliwie nastąpiła z punktu widzenia diachronii, nie będzie miała miejsca w ujęciu synchronicznym.

W drugiej części artykułu pod dyskusję poddany został zakres znaczeniowy takiego pojęcia jak *astmevaheldus* ‘zmiana stopnia’. Ze względu na opisany w poprzedzającym paragrafie częściowy zanik wygłosu Nom Sg oraz całkowity zanik końcówki Gen Sg **-n*, (Acc Sg **-m*) i częściowy Part Sg **-ta*, **-tä*, pewne znaczenia gramatyczne (jak np. Gen Sg, (Acc Sg) i częściowo Part Sg) manifestują się substancjalnie w dzisiejszym języku estońskim tylko dzięki zmianie stopnia. Tak znaczne obciążenie funkcjonalne wcześniej zapewne niefunkcjonalnego zjawiska (jak to ma miejsce obecnie w języku fińskim) stanowiło na mocy analogii asumpt do wstąpienia w podobne opozycje ilościowe (lub ilościowe-jakościowe) form wyrazów, w których pierwotnie zmiany stopnia nie było w ogóle. Językoznawcy estońscy wydają się jednak skłonni do zaktualizowania znaczenia pojęcia zmiany stopnia tylko wtedy, gdy z dystrybucyjnego punktu widzenia rozkład stopnia mocnego i słabego w

ramach paradygmatu w ujęciu diachronicznym nie uległ zmianie. Formy, które kontrastują z pozostałymi formami w ramach jednego paradygmatu morfosemicznego w całkowicie analogiczny sposób zarówno substancjalnie (wykorzystując przede wszystkim opozycje iloczynowe) jak i funkcjonalnie (rozdzielając znaczenia gramatyczne) nie naśladując przy tym wiernie dawnego rozkładu stopni ani ich ogólnej ilości, są jednomyślnie odrzucane jako nienależące do tzw. zmiany stopnia. W diachronicznie binarnej i dystrybucyjnie *a priori* określonej zmianie stopnia nie ma bowiem dla nich miejsca. Ze względu na substancjalną i funkcjonalną homogeniczność niektóre formy (mowa szczególnie o tzw. krótkim illativusie liczby pojedynczej) także powinny z dzisiejszego punktu widzenia zostać zaliczone do form, których temat dotyczy pierwiastkowa zmiana stopnia. Zmiana stopnia w niektórych paradygmatach jest zatem w konsekwencji zjawiskiem trójstopniowym (np. *jõe* (Gen Sg) – stopień słaby, *jõge* (Part Sg) – stopień średni, *jõkke* (krótka Illat Sg) – stopień mocny). W innych z kolei powinna być zjawiskiem dwustopniowym o znacznie różnej dystrybucji stopni w porównaniu z okresami poprzednimi (np. *pesa* (Nom Sg) – stopień słaby, *pessa* (krótka Illat Sg) – stopień mocny). Zmiana stopnia to zjawisko manifestujące się przede wszystkim dzięki opozycjom ilościowym (lub ilościowo-jakościowym), które w dzisiejszym języku estońskim ma znaczne obciążenie funkcjonalne. Trynarna zmiana stopnia ze względu na swą specyfikę polegającą na wykorzystywaniu opozycji ilościowych (i jakościowych) pomiędzy wyrazami należącymi do jednej kategorii homoleksji pomimo tego, iż nie żąda eksplicytnie od systemu języka estońskiego, by wymiar iloczynu poza kategorią homoleksji był wymiarem składającym się z większej ilości cech niż trzy, stwarza pewną potencję, dzięki której w przyszłości wymiar iloczynu w estońskim może stać się wymiarem zawierającym cztery cechy. Takie rozważania jednak, jeżeli wykraczają poza sferę wspomnianej potencji, znowuż są rozważaniami o charakterze diachronicznym, uwzględniającymi w tym przypadku nie epokę minioną, lecz tę, która ma dopiero nadejść.

Synchroniczna gramatyka każdego języka etnicznego, który ze swej natury ulega nieustannie wolniejszej lub szybszej ewolucji, wymaga co jakiś czas pewnego odświeżenia, aktualizacji. Dyskurs językoznawczy niejednokrotnie wpływa hamująco na pojawianie się w jego ramach tego typu refleksji. Pewne pojęcia bowiem są w nim po pewnym czasie tak mocno osadzone, że przesłaniają częściowo lub całkowicie nowe byty, które pomimo swej, zdaje się, znacznej funkcjonalności nie są przez językoznawców w ogóle dostrzegane i opisywane. Znaczenie pojęcia *lõpumuutus*, *lõpuvaheldus* ‘wygłosowa alternacja tematyczna’ zostało tak skrojone, że uniemożliwia wyróżnienie nowych końcówek Gen Sg, (Acc Sg) i częściowo Part Sg. Z kolei znaczenie takiego pojęcia jak *astmevaheldus* ‘zmiana stopnia’ zostało obciążone takimi obostrzeniami, by jej obecny obraz nie różnił się od historycznego, co w konsekwencji prowadzi do nieadekwatności tak rozumianego pojęcia zmiany stopnia do opisu zjawisk, które opisywać powinna.

Zastosowane skróty i oznaczenia

Acc – accusativus, biernik	Ø – morfem zerowy
C – consonans, spółgłoska	/ – granica pomiędzy morfemami
Elat – elativus	// - formy oboczne
Gen – genetivus, dopełniacz	+ – dołącz
Illat – illativus	→ – daje w sumie
Nom – nominativus, mianownik	. – granica między sylabami
Pl – pluralis, liczba mnoga	<u>ii</u> – ciąg głosek stanowiący dystynktywne, relevantne dla języka estońskiego
Part – partitivus, przypadek cząstkowy	jednostki
Sg – singularis, liczba pojedyncza	prozodyczne zwane ‘wewnętrznymi głoskami wyrazu’
V – vocalis, samogłoska	/p/ – głoska
* – forma rekonstruowana	

Robert Bielecki: *Elementy diachroniczne w synchronicznym opisie estońskiej fleksji nominalnej*

Bibliografia

- Aavik, Johannes. 1936. *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika*. Tallin: Noor-Eesti Kirjastus.
- Alvre, Paul. 1989. *Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiast*. Tallin: Valgus.
- Bañcerowski, Jerzy – Pogonowski, Jerzy – Zgółka, Tadeusz. 1982. *Wstęp do Językoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bañcerowski, Jerzy. 1999. Towards a grammar of flection. In: Pogonowski, Jerzy (Ed.). *Investigationes Linguisticae VI*. Poznań: Zakład Graficzny UAM. pp. 5-84.
- Bielecki, Robert. 2006. Transitiivsuskategooria eesti keeles. In: Penjam, Pille (Ed.) *Lause argumentstruktuur. Tartu Ülikooli Eesti Keele Õppetooli preprintid 2*. Tartu: Bookmill. pp. 7-47.
- EEK, Arvo. 1977a. Uuemaid uurimistulemusi eesti foneetikas. *Keel ja Kirjandus*, vol. 20, pp. 406-415.
- EEK, Arvo. 1977b. Experiments on the perception of some words series in Estonian. *Estonian Papers in Phonetics*, pp. 7-33.
- EEK, Arvo. 1980. Estonian quantity: notes on the perception of duration. *Estonian Papers in Phonetics*, pp. 5-30.
- EEK, Arvo. 2008. *Eesti keele foneetika I*. Tallin: TTÜ Kirjastus.
- EEK, Arvo – R Emmel, Mart. 1971. Eesti foneetika uurimuse tulemusi. *Keel ja Kirjandus*, vol. 14, pp. 715-721.
- Erelt, Mati – Kasik, Reet – Metslang, Helle – Rajandi, Henno – Ross, Kristiina – Saari, Henn – Tael, Kaja – Vare, Silvi. 1995. *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallin: Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati – Erelt, Tiiu – Ross, Kristiina. 2000. *Eesti keele käsiraamat*. Tallin: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hakulinen, Lauri. 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Hint, Mati. 1983a. Viroko neljän kvantiteettiasteen sävelkieli? *Virittäjä*, vol. 2, pp. 161-177.
- Hint, Mati. 1983b. Viroko neljän kvantiteettiasteen sävelkieli? *Virittäjä*, vol. 3, pp. 328-348.
- Kaplinski, Jaan. 1968. Märkusi eesti keele foneemtranskriptsioonist. *Emakeele Seltsi Aastaraamat*, vol.13, pp. 7-45.
- Karlsson, Fred. 1982. *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Porvoo/Helsinki/Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kettunen, Lauri. 1962. *Eestin kielen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehiste, Ilse. 1960. Segmental and Syllabic Quantity in Estonian. *American Studies in Uralic Linguistics*, vol. 1, pp. 21-82.
- Lehiste, Ilse. 1966. Consonant quantity and phonological units in Estonian. *Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 65*. Bloomington – The Hague.
- Lehiste, Ilse. 1970. *Suprasegmentals*. Cambridge/Mass: M. I. T. Press.
- Põldmäe, Jaak. 1975. Värsiteoreetilisi marginaale sõnafonoloogia kõite juurde. *Keel ja Kirjandus*, vol. 18, pp. 52-59.
- Saussure de, Ferdinand. 2002. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Investigationes Linguisticae, vol. XVIII

- Vaigla, Aleksander. 1933. *Eesti grammatika I. Hääliku- ja vormiõpetus Ühenduses õigekeelsusjuhtisega ja harjutusülesannetega: kesk-, kutse- ja täienduskoolidele*. Tartu: Ed. Roos.
- Valgma, Johannes – Rimmel, Nikolai. 1968. *Eesti keele grammatika*. Käsiraamat. Tallin: Valgus.
- Viitso, Tiit-Rein. 1978a. The non-uniqueness of phonological reconstructions. *Linguistica*, vol. 10, pp. 140-146.
- Viitso, Tiit-Rein. 1978b. Accent in Estonian. *Estonian Papers in Phonetics*, pp. 94-98.
- Viitso, Tiit-Rein. 1979a. Проблемы количества в эстонском языке. *Советское финно-угроведение*, vol. 15, pp. 1-17.
- Viitso, Tiit-Rein. 1979b. Проблемы ударения в эстонском языке. *Советское финно-угроведение*, vol. 15, pp. 136-152.